

هنر و تمدن اسلامی

مدرس: منیرالسادات حسینی

جلسه اول

طلوع اسلام:

اسلام در آغاز قرن هفتم میلادی، در شبه جزیره عربستان واقع در جنوب غربی آسیا میان اعراب بادیه نشین طلوع کرد و به تدریج منطقه وسیعی را از اقیانوس اطلس تا دریای هند و سواحل مدیترانه تا آفریقا تحت نفوذ خود در آورد.

در عربستان در آستانه پیدایش اسلام، وحدت سیاسی و یگانگی ملی وجود نداشت و از دولت مرکزی نیز به مفهوم واقعی آن که بر همه مناطق کشور مسلط باشد خبری نبود. مذهب اکثریت قاطع بت پرستی، ایمان به ارواح و اشباح، ستاره پرستی و امثال آن بود. اعتقادات و باورهای اعراب فقط به بت پرستی و پرستش آفتاب و ماه و کواکب ختم نمیشد ادیان دیگرهم نزد اعراب اندکی رواج داشت. از آن جمله آیین زرتشتی، مسیحیت و یهودیت که از خارج به عربستان نفوذ کرده بودند. نخستین دین یکتا پرستی بیگانه که در سرزمین اعراب قوام گرفت یهودیت بود. دومین دین یکتا پرستی که در عربستان رواج داشت آیین مسیحیت بود. گذشته از یهودیان و مسیحیان، گروهی از یکتا پرستان نیز در عربستان پیش از اسلام زندگی میکردند که اینان را اصطلاحاً حنفا یا حنیف، پیرو دین ابراهیم، می نامیدند. اینان معتقد به توحید و منتظر ظهور پیامبری بودند.

در سیزدهمین سال بعثت با هجرت پیامبر در سال ۶۲۲ میلادی از مکه به مدینه، مبدا تاریخ اسلام ثبت شد.

اسلام با شعار «لا اله الا الله» و برادری و برابری مومنان نخست اعراب را در جهت یکپارچگی اجتماعی متحد ساخت و پس از آن با همان شعارها به دیگر ملتها پرداخت. دیری نپایید که انقلاب اسلامی با نیروی بالقوه و توفنده به سراغ ممالک دیگر رفت و آماده بودن شرایط موجب شد که در ظرف چند دهه ایران، کشورهای آسیای میانه، قفقاز و نواحی پیشین بیزانس (روم شرقی) در کرانه های شرقی و جنوب دریای مدیترانه به قلمروی حکومت اسلامی بپیوندند و اسلام آورند.

در بدو ظهور اسلام، در حوزه مسلمین عرب بندرت کسانی پیدا میشدند که از نویسندگی بهره ای داشته باشند و تعداد این گونه کسان از بیست تن تجاوز نمیکرد. و اهتمام پیامبر اسلام در نشر خط و سواد ورود ایرانیان و دیگر ملت هایی که خط و سواد داشتند به حوزه اسلام، کتابت و علوم و آداب را میان اعراب رواج داد.

ترجمه آثار یونانی، یهودی و عبری به عربی رواج یافت و ایرانیان که به زبانهای عربی و پهلوی آشنا بودند آثار علمی را از جندی شاپور و نقاط دیگر به بغداد آوردند و این شهر به صورت کانون تمدن اسلامی درآمد. پس از شروع نهضت ترجمه در عهد عباسی و ایجاد کتابخانه ها، که ظاهراً به دستور هارون الرشید و به سعی برامکه تاسیس شده بودند بسیاری از کتب علمی و فلسفی به همت فضلالی ایرانی به عربی درآمد و موجب تحولی بزرگ و انقلابی عظیم در فرهنگ و تمدن اسلامی گردید. همچنین به طوری که معروف است، اولین کتاب منطق را در اسلام، **ابن مقفع** به عربی ترجمه کرد که نام آن **فن منطق** بود و آن را از پهلوی به عربی برگرداند.

در قرن چهارم و پنجم هجری قمری، فلسفه یونان وارد اسلام شد و علوم و فنون یونانی و ایرانی و هندی در هم آمیخت و مایه غنای فرهنگ و تمدن اسلامی شد. مدارس زیادی تاسیس گردید و برخورد عقاید و آرای مختلف، علم کلام (استدلال الهیات)، تصوف اعتزال (عشق گرایی)، دهری گری (توجه به ماده و طبیعت) و مانند آنها را پدید آورد. در همین دوره بود که فلسفه اسلامی را فارابی و ابن سینا شکل دادند.

اسلام و هنر

بناها و هنرهای تزئینی

به طور کلی، هنر اسلامی را می توان در دو بخش اساسی **بناها و هنرهای تزئینی** بررسی کرد. بناها با معماری اسلامی بیشتر به صورت مسجد، مقبره ها، مدارس، کاروانسراها و اماکن مقدس دیده میشود. هنرهای تزئینی که بیشتر در صنایع گوناگون و دستی جلوه گر است سرگذشتی دیگر دارد. زیرا در آغاز راه و روش پیش از اسلام خود را دنبال کرد و به تقلید شیوه های هنری کهن روی آورد.

دوران اول هنر اسلام به معماری و سفالگری انحصار داشت ولی به زودی دیگر هنرها مانند خطاطی، تذهیب، کتابسازی، بافندگی و قالببافی، کنده کاری و منبت کاری رونق فراوان یافت و حتی موسیقیدانان برجسته ای چون اسحاق موصلی و فارابی پدید آمدند و می توان گفت جز هنرهای نظیر مجسمه سازی و نقاشی دیگر هنرها رواج داشت.

مساجد

از آنجا که رسول خدا هم پیامبر و هم سیاستمداری فعال بود، برای سامان دادن به دین خود سلسله اقداماتی ابتدایی را شروع کرد، از جمله بر آن شد محلی به نام مسجد بنا کند که نه تنها مرکز عبادی باشد بلکه معارف و احکام اسلامی و امور قضایی و اجرای حدود بر بزهکاران در آنجا صورت پذیرد.

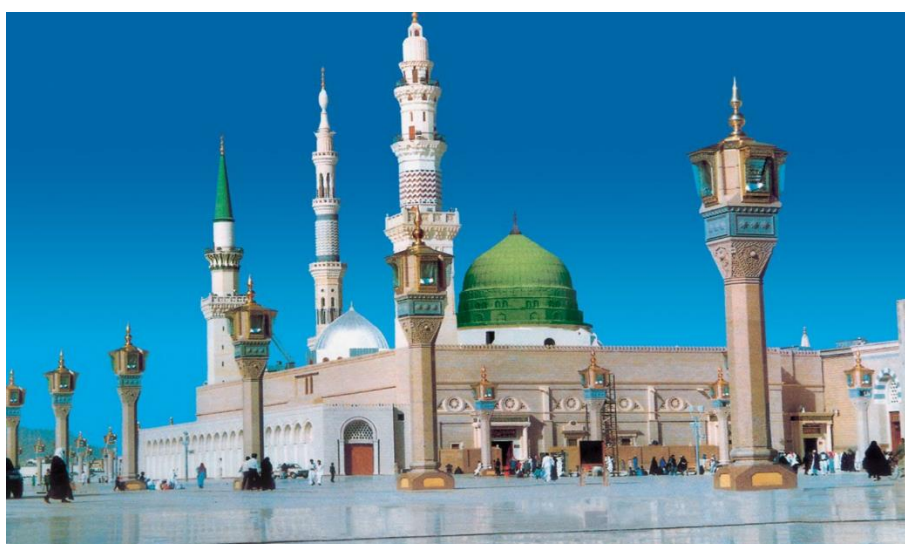
مسلمانان در ابتدا برای برگزاری نماز جماعت مکان محصور را به وجود آوردند که بسیار ساده و بی پیرایه بود. ساختمان این مکانها از دیواری گلی و چند تنه درخت خرما تشکیل می شد و سقف آنها به وسیله شاخه های درخت خرما پوشانده بودند. شاید خانه پیامبر اسلام (ص) در مدینه، نقشه اصلی مساجد اولیه بوده است.

مسجد قبا: مسجد قبا که قبلاً در خارج از شهر مدینه و امروز در داخل شهر است اولین مسجدی است که رسول خدا پس از هجرت از مکه نرسیده به مدینه بنا نهاد.

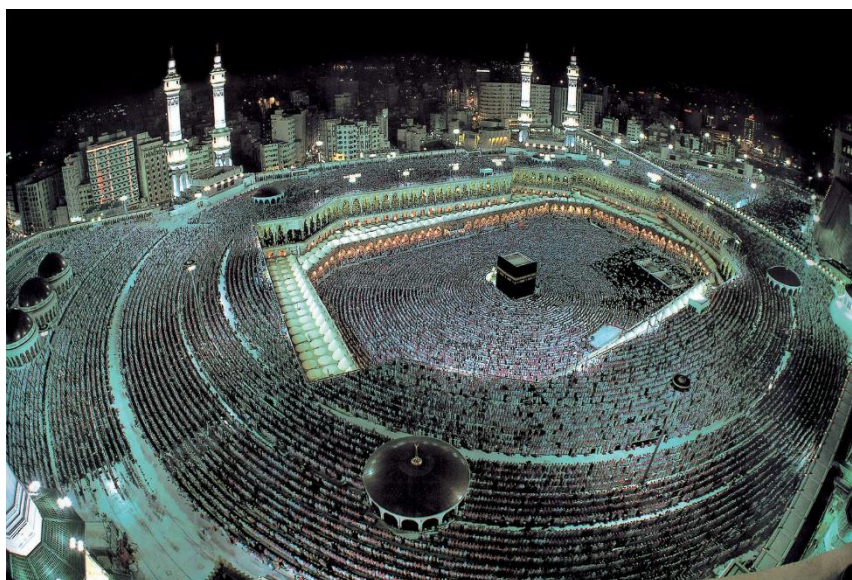
مسجد قبا

مسجد النبی: مسلمانان در آغاز احکام اسلام را از پیغمبر در این مسجد فرا میگرفتند و حرم آن حضرت در کنار آن مسجد است. این مسجد در شهر مدینه واقع شده است.

مسجد النبی

مسجد الحرام: بزرگترین آثاری که از دیر زمان تجلی خاص داشته کعبه مکرمه است که از اطراف محصور به مسجدی به نام مسجد الحرام می باشد. مسجد الحرام به شکل مربع مختلف الاضلاع و متمایل به زاویه جنوبی در وسط شهر مکه قرار دارد. روی هم رفته حرم دارای ۳۹ مدخل است و چنان است که آدمی از هر دری از درهای آن وارد شود خود را در همان صحن وسیع و با شکوه می بیند.

مسجد الحرام

کعبه: قبله گاه مسلمانان، در وسط مسجد الحرام واقع است و از بناهای مرتفع سنگی تقریباً به شکل مکعب مستطیل تشکیل یافته. در ضلع جنوب شرقی به ارتفاع ۱/۵ متر از سطح زمین، حجرالاسود جای دارد که سنگ سیاه بیضی شکلی است که اکنون رنگ آن به صورت قهوه ای کمرنگ درآمده است. به اعتقاد خیلی ها از آسمان آمده و شاید شهاب سنگ بوده است.

داخل کعبه از سنگهای مرمر مفروش شده و فضایی است مسقف و مربع و دارای چند ستون است. سقف، دیوارها و ستونهای آن از پارچه های حریر و مینا کاری بسیار عالی تزئین شده و قندیلهای متعددی از طلا در اطراف آن آویزان است. اعراب خانه کعبه را مانند قبه الصخره در بیت المقدس یا خانه حضرت پیغمبر در مدینه مسجد می خوانند، یعنی خانه نیایش.

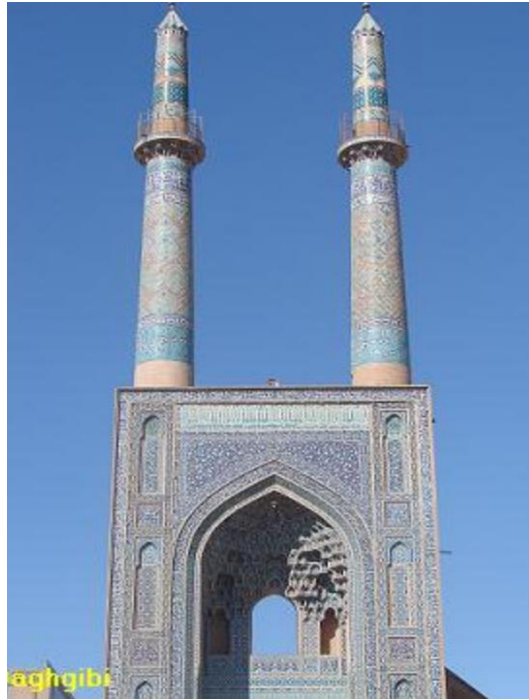
عناصر تشکیل دهنده بنای مساجد

محراب: برای ساختن محراب در جهت دیوار کعبه، شاید طرح کلیسا به عنوان سرمشق قرار گرفته باشد. این عنصر معماری در مساجد جهت قبله را تعیین می کند و معمولاً به صورت طاق نما و نصف استوانه و با نصف منشور است که سقف آن را گنبد تشکیل می دهد. تاریخ استفاده از محراب دقیقاً مشخص نیست. بر طبق نوشته بعضی از دانشمندان «مهراب» گنبد مهر و پیشگاه پیروان مهر و پرستشگاه آنان بوده و بعدها به صورت محراب در آمده است.

محراب

مناره: مناره، به عنوان برج دیده بانی موزن، بیشتر تحت تاثیر برجهای قدیمی (زیگوراتها) ساخته شده تا برجهای کلیساهایی که در سوریه وجود داشته. این عنصر که به شکلمیل یا برجهای مدور، مربع و چند وجهی در مساجد، مدارس و مقابر ساخته میشود ظاهراً برای اینکه ماذنه باشد بکار رفته است. اولین ماذنه ای که به شکل مناره های کنونی ساخته شده ماذنه مسجد جامع بصره بود که آن را زیاد بن ابیه در سال ۴۴ یا ۴۵ ه.ق، زمانیکه والی آنجا بود بنا کرد.

مناره

منبر: منبر محل جلوس وعاظ برای بیان مسائل مذهبی است. در فرهنگ نظام از آن به نام «تختی که دارای یک پله یا بیشتر باشد و به آن خطیب و واعظ می نشینند» یاد شده است.

گنبد: گنبد سقفی است نیم کروی یا مقعر که معمولاً در بالای پلانهای مدور و کثیر الاضلاع که با کمک گوشواره مدور می شود تعبیه می گردد. گنبد دارای سابقه طولانی است که قدمت آن به خوبی مشخص نیست اما در ایران از زمان پارتیان و یا اشکانیان در بناهای این دوره دیده می شود. این عنصر معماری در بیشتر مساجد به کار برده می شود. همچنین کلمه گنبد، که نوعی پوشش بنا است گاهی به مجموع بنا نیز اطلاق میشود. مانند گنبد قابوس، گنبد و ایوان و طاق نما و طاق گهوارهایی که اساس ساختمان معماری عصر ساسانیان را تشکیل می دهند.

گنبد

هنر معماری امویان

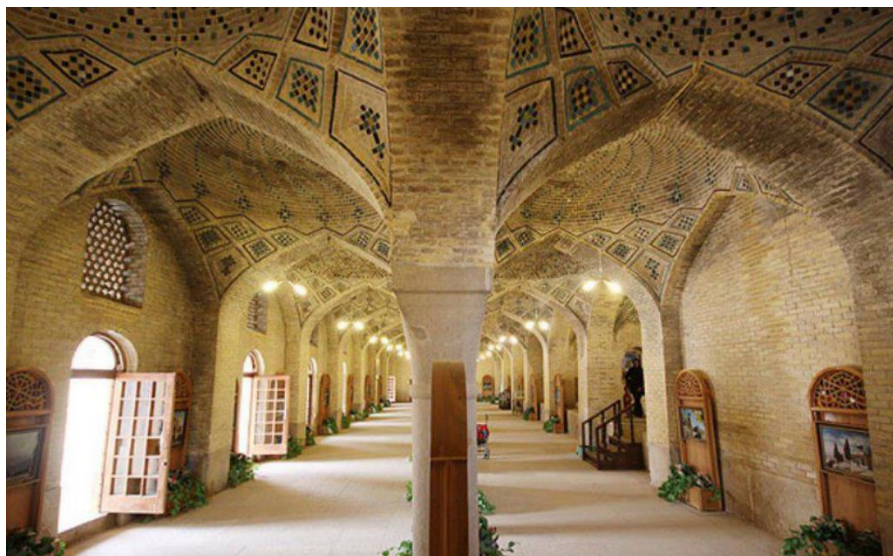
در زمان امویان، هنر و معماری در دنیای اسلام ریشه دواند. در بناهای این دوره الگوهای پیش از اسلام به ویژه یونانی و بیزانسی دیده می شود. به طور کلی تمدنهای یونانی، بیزانسی، ساسانی و مصری در هنر و معماری این دوره تاثیر بسزایی داشته اند.

قبل از بررسی بناهای دوره اموی به چند اصطلاح در زمینه معماری میپردازیم.

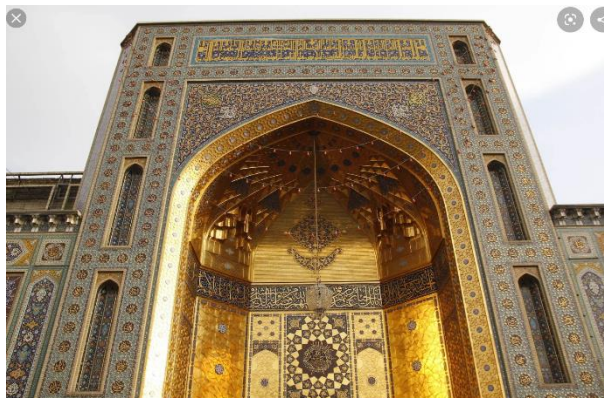
رواق: فضاهایی اتاق مانند- همان تالارها- فضاهای سرپوشیده و ستوندار در اطراف یا دورتادور حیاط که برونگرا هستند.

شبستان: فضاهای سرپوشیده و ستون‌داری که درونگرا هستند.

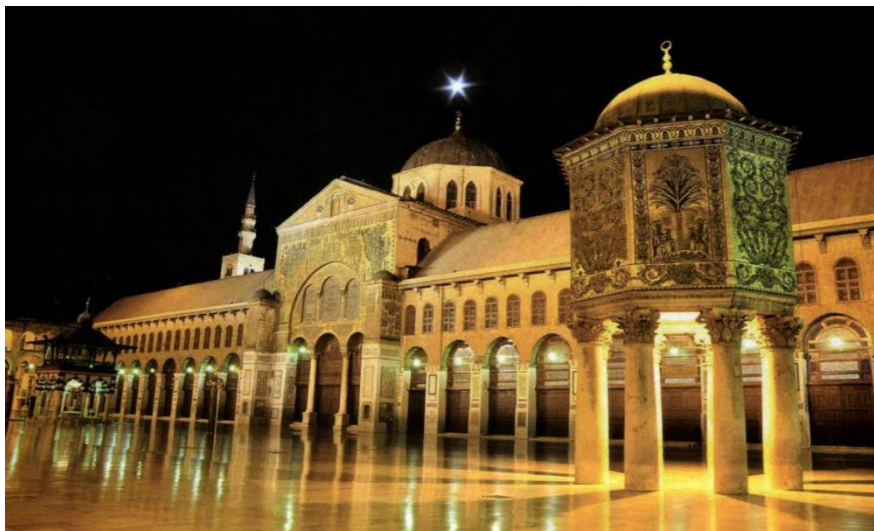

ایوان: نشستگاه - سکوی ورودی بناست و برای جریان هوا استفاده میشود.

از مهمترین بناهای دوره اموی میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

مسجد جامع دمشق: این مسجد را میان سالهای ۸۸ و ۹۶ ه.ق ولید بن عبدالملک، خلیفه اموی، در محل معبد ژوپیتر که کلیسای یحیی در آن درست شده بود بنا نهاد. در اوایل، مسلمانان و مسیحیان با هم در این محل عبادت میکردند و تبدیل کلیسا به مسجد ده سال طول کشید. این مسجد با حیاطی مستطیل شکل و رواقهای دو طبقه و ستونها و جرزهای اطراف آن « شبیه به حیاط داخلی مسجد ایاصوفیه در استانبول است». کف شبستان و پایین دیواره ها به مرمر و قسمت فوقانی موزاییکهای الوان با مناطری از طبیعت، کوه، دره، شهرها و خانه ها در رنگهای طلایی، سبز و قهوه ای تزیین شده است. هنوز هم پاره ای از این موزاییکها مانده است. در همه این نقشها صورت آدمی یا جانوری نگاشته نشده است. که خود نشان دهنده سنت اصیل اسلام است. نقشه کلی مسجد الگویی برای دیگر مساجد اسلامی شده است. معماری این بنا ملهم از کلیساهای مسیحی است و اصطلاحاً «بازیلکی» نامیده می شود.

* قدیمترین محراب به دست آمده در دوره امویان: در مسجد بغداد کشف شد که احتمالاً به وسیله منصور خلیفه عباسی از سوریه به آنجا حمل شد.

جلسه سوم

مسجد الاقصی: این مسجد در بیت المقدس ساخته شده است. شهر بیت المقدس برای مسلمین هم به اندازه مسیحیان مقدس است. زیرا این شهر سرزمین و موطن انبیای بزرگ الهی همچون ابراهیم، موسی و عیسی بوده است. حضرت عیسی(ع) در اینجا وفات یافت و پیغمبر اسلام(ص) از اینجا به معراج رسید. این بنا بر روی یک کلیسای نیمه خراب به نام مریم مقدس بنا شد. بر اثر زلزله از بین رفت و صلاح الدین ایوبی آن را تعمیر کرد. یکی از زیباترین منبرهای منبت کاری شده در این مسجد وجود دارد.

گفته می شود که بنای مسجد الاقصی را سال ۱۰۰۷ ق.م حضرت سلیمان بنیاد نهاد و در سال ۵۸۶ ق.م بخت النصر پادشاه بابل آن را ویران کرد. بعد از چند بار تجدید بنا و تخریب، این مسجد را از سال ۱۷ ه.ق به بعد خلفای اسلامی تجدید بنا و ترمیم کردند تا اینکه در زمان ولید مسجد در حرم شریف بار دیگر ساخته شد.

قبه الصخره: یا مسجد عمر که قدیمترین شاهکار معماری اسلامی که هنوز پابرجاست و به گنبد سنگی نیز مشهور است. ساختمان این بنا را در محل حرم شریف عبدالملک میان سالهای ۶۹ و ۷۳ ه.ق ساخت. این بنا بیشتر در مقابل بنای مسیحیان و به نیت برتری بر آنان ایجاد شده است و در خبر آمده است که عبدالملک می خواسته تا مسجد قبه الصخره به صورت رقیبی برای کعبه در آید تا مراسم حج به جای مکه در بیت المقدس محلی که از آنجا حضرت محمد(ص) به معراج رفته است انجام پذیرد. به روایتی غار زیر مسجد عبادتگاه داوود و سلیمان بوده است. گنبدی که برای نگهداری این مکان مقدس همچون سایبانی وسیع بنا شده است. از نظر معماری در هنر اسلامی پدیده ای است یگانه و مستقیماً با سبک بناهای مقدس بیزانسی که دارای گنبد مرکزی است با فضاهای راهرووار یا غلام گردشی هشت ضلعی پیوند دارد. قبه ۳۵ متر ارتفاع دارد و بر یک بنای هشت ضلعی از سنگ مرمر استوار است. قبه الصخره همچون یادبود مربوط به دوران پیروزی است. چهار دروازه آن ساختمان به سوی جهات اصلی باز می شود. گویی ساختمان در مرکز جهان قرار داده شده است.

* در ایران، مسجد تاریخانه دامغان، فهرج یزد و مسجد جامع ابرقو منسوب به دوره امویان است.

امویان در غرب

عبدالرحمان آخرین بازمانده امویان که از کشتار عباسیان جان سالم به در برده بود به اسپانیا گریخت و در سال ۱۳۸ ه.ق خلافت غربی اسلام را در اسپانیا تاسیس کرد. با بنیاد گرفتن سلسله امویه در اسپانیا این کشور از لحاظ قدرت و ثروت چیزی از بغداد کم نداشت و برای مدت سه قرن یکی از بزرگترین مراکز هنرهای اسلامی شد.

به گفته گوستاو لوبون: «عبدالرحمان از همان ابتدای خلافت این نکته را در ذهن اعراب جا داد که اسپانیا (اعراب اسپانیا را اندلس می نامیدند) را وطن خود بشناسند و برای اینکه آنها را از خیال مکه منصرف سازد در شهر قرطبه، که از حیث علوم تاج افتخاری بر سر همه شهرهای عالم بود و خلفا آنجا را پایتخت خود قرار دادند، مسجد کردوبا را بنا نمود که مقام و شهرتی عظیم یافت. بنای این مسجد حیرت انگیز بود و اسپانیا با داشتن شهرهای اسلامی زیبا و درخشش گنبدها و مناره ها در قرن دهم میلادی متمدن ترین نقطه اروپا بود.

مسجد کردوبا

عبدالرحمان در سال ۱۶۹ ه.ق این مسجد را در قرطبه اسپانیا بنا نهاد. مورخان اسلام این مسجد را **کعبه مغرب** می دانند. در شرح و تعریف مسجد می گویند: «عبدالرحمان خود مهندس و معمار مسجد بوده و قصد داشته بنای جدید را به طرح و نقشه مسجد دمشق لیکن وسیع و عظیم تر و به آراستگی قبه الصخره در بیت المقدس درست

کند. بنای مسجد با وجود چهار بار توسعه پی در پی، یگانگی کامل و ارزنده ای را در شیوه و سبک محفوظ داشته است.»

مناره بزرگ مسجد از لحاظ زیبایی و ارتفاع در آن روزگاری نظیر بود و از سطح زمین چهل برابر قامت انسان متوسط القامه ارتفاع داشت. درون مسجد جنگلی از ۱۲۹۰ ستون از سنگ یشم یا سماق یا مرمر سفید و سیاه تا محراب پشت سر هم قرار داشتند به طوری که بیننده متحیر میشد و می پنداشت مسجد انتها ندارد.

این ستونهای مرمرین و صیقلی که بیشتر از ساختمانهای رومیان آورده شده بودند آنچنان بلند نبودند که بتوانند به سقف برسند و آن را نگاه دارند. معماران اسلامی راهی بس هوشمندانه پیش گرفتند و دو طاق کمانی بر بالای هم ساختند تا بر بلندی ستونها افزوده باشند. در این طاقهای کمانی آجر سرخ و زرد کمرنگ در کنار هم به کار برده اند و طاق ها را خط دار جلوه گراخته اند.

ارتفاع سقف شبستان از کف تقریباً ۱۰ متر است. و این تناسب ارتفاع باعث شده که منظره داخل بنا تیرگی کلیسای عظیم قدیم مانند کلیسای قرون وسطی را نداشته باشد. منبر مسجد از همه منبرهای جهان زیباتر است و از ۳۷ هزار قطعه عاج و چوبهای گران قیمت چون آبنوس و عود معطر ساخته شده و مرصع به جواهر است.

مسجد کردوبا

جلسه چهارم

مدینه الزهرا: در سال ۳۲۴ ه.ق عبدالرحمان سوم در نزدیکی قرطبه شهر دیگری به نام مدینه الزهرا ساخت که نه تنها محل اقامتش در آنجا قرار داشت بلکه سازمان اداریش نیز در آن واقع بود. در این شهر بناهای سترگ با سنگهای تراشیده و مرمر به سبک کامل بناهای سوریه بر پا شده بود. شهر مزبور در سال ۴۰۱ ه.ق در آتش سوخت. مجسمه یک گوزن برنزی که در این شهر کشف شد و جعبه نقره طلایی که از کلیسای ژرونا بدست آمده نشاندهنده هنر فلزکاری دوره اموی است.

قصر الحمرا: در قصر الحمرا که در قرن ۱۳ میلادی ساخته شده نهایت درجه سلیقه فن معماری اعراب در اندلس به کار رفته و با اینکه در تزئینات افراط شده ولی این افراط زائیده ذوق بلند آنان بوده و نمی توان آن را جز آثار دوران انحطاط مسلمانان در اسپانیا به حساب آورد. با اینکه دیواره های قصر الحمرا از سنگهای حجاری شده نیست و از ستونهایی ساخته شده که مخلوطی از گچ و ماسه و خاک سرخ و شن است و با اینکه تزئینات آن عبارت از همان گچ بری هایی است که با قالب درست کرده اند ولی در عین حال بسیار محکم ساخته شده به طوری که مدت پنج قرن است در برابر حوادث مقاومت کرده و محتاج به تعمیر و مرمت مهمی نگشته است. مهمترین خصوصیات این قصر چند چیز است: دیواره های آن که با قالب های گچبری شده و رنگین پوشانده شده. ستونهای کوچک و سر ستونهای آن را به شکل شاخ و برگ در هم حجاری کرده اند. پنجره های آن که از هلال های تمام ترکیب یافته و با اشکال گل و بوته نقاشی شده و اطراف آنها را چهار چوبهای متوازی الاضلاعی احاطه کرده. سقفهای آن که به وسیله آویزها و خوشه های معلق پوشانده شده است.

این قصر که نظیر کاخ مدینه الزهرا از چند قسمت اساسی که هر یک از آنها به حیاطی مستطیل شکل محدود گردیده تشکیل یافته است بر تالار پذیرایی برای عموم، دیوان با تالار تخت و تاج که مختص پذیرایی های رسمی بوده و حرم با طاقهای خصوصی سلطان. تالار بزرگ با حوض و تالار سفرا مرکز مقرر رسمیرا تشکیل می داد و **صحن شیران** که در آن قرار داشت با حوض فواره دارش مرکز حرم به شمار می رفت.

قصر الحمرا با دیوار دور تا دورش که مجهز به برجهایی است از خارج کاملاً حالت جدی قلعه را دارد و همین موضوع مانع از این می شود که انسان بتواند به زیبایی نظام درونی آن پی ببرد.

با توجه به آثار موجود می توان گفت که سالمترین قصر اسلامی موجود، کاخ الحمرا واقع در شهر غرناطه اسپانیاست که خود شاهد بارزی است بر ظرافت خارق العاده هنر معماری اواخر تمدن اسلامی در اروپا. جنبه تخیلی هنر اسلامی در این اثر به منتهی درجه وهم آفرینی و خیال انگیزی خود رسیده است.

افزون بر مساجد، امویان به سبب تجمل گرایی به ساختن کاخهای عظیم و باشکوه روی آوردند که نمونه آن در کاخ الحمراء مشاهده می شود.

قصر الحمراء

هنرهای دیگر امویان

هنر نقاشی اموی: اگر چه به دلیل مخالفت قرآن با بت ها در آغاز اسلام نسبت به نقاشی و چهره نگاری به دیده تردید نگاه می کردند اما مدتی بعد هنر دینی این احتیاط را تحت تاثیر قرار داد: دیواره های کاخ عمره یکی از مشهورترین کاخهای اموی که با نقوشو آرایه های هنری پوشیده شده و تابلوی زیبای « دشمنان شکست خورده اسلام» در دیوار رختکن حمام آن نقاشی شده که مانند آن در کوه خواجه سیستان از دوره اشکانی وجود دارد.

در تزئین لباسها تحت تاثیر هنر پیش از اسلام خصوصاً ساسانیان است. در تمامی این نقاشیها، تصاویر شاه و شاهزادگان است که زنان و رقاصانی اطرافشان حلقه زده است و یا صحنه هایی از شکار و افرادی که هدایایی همراه دارند که تقلیدی از تشریفات رسمی مناطق شرقی و شیوه نگارگری دوران پیش از اسلام است. نفوذ هنری ساسانیان به طرز قابل انکاری در نقاشی های این دوره به چشم میخورد.

نقاشی دیواری سوارکار در حال تاختن و تیراندازی. قصر الحیر. اموی

نقاشی دیواری بانوی زمین. اموی

هنر معماری عباسیان

پس از فتح عراق به دست مسلمانان، حضرت علی (ع) شهر کوفه را که عمر بنا نهاده بود مرکز خلافت و مسکن خود قرار داد و بدین ترتیب دولت اسلامی از عربستان خارج و شهرهای کوفه و بصره در عراق محل و مرکز حیات علمی و دینی گردید. با رویکار آمدن خلفای عباسی در سال ۱۳۲ ه.ق که جانشین امویان گردیدند دارالخلافه اسلام از دمشق به بغداد منتقل شد. نزدیک شدن پایتخت عباسی به حوالی تیسفون، پایتخت ساسانیان باعث گردید که نفوذ عناصر ایرانی نسبت به عناصر عربی در فرهنگ و هنر شرق پیشی بگیرد و پیوند جدیدی با سنتهای قدیم ساسانی که هنوز در بین النهرین رواج داشت برقرار شود. کاخها و بناهایی که در عراق ساخته می شد از ساختمانهای تیسفون که هنوز بر پا بود تقلید می شد و برای تزیین قصرها عیناً از روش دربار ساسانی پیروی میگردید. در این دوره شیوه هنری کامل ایرانی در عراق به وجود آمد.

شهر بغداد: اولین فعالیتهای معماری دوره عباسی در شهر تازه تاسیس بغداد صورت گرفت. منصور خلیفه دوم عباسی در سال ۱۳۷ ه.ق به خلافت رسید و پایتخت جدید خود را در کنار رودخانه دجله بنا نهاد. وی از نظر شهر سازی دست به آزمایش جالبی زد و شهر بغداد را به شکل **دایره ای** کامل که به وسیله دیوار اصلی با برجهای مدور و خندق احاطه شده بود بنیان گذاشت. چهار دروازه تنگ و طویل به نام های دروازه کوفه، بصره، خراسان و دمشق که به وسیله یک خیابان مدور خارجی و یک خیابان مدور داخلی به هم وصل گردیده، سطحی را که در آن می شود زندگی کرد به چهار قسمت تقسیم می کند و هر قسمت دارای ۸ تا ۱۲ کوچه شعاعی شکل است. مهمترین بناهای مرکز شهر کاخ و مسجدی بود که طبق نوشته بعضی از مورخان تقلیدی بود از همان ترتیب و سبک کوفه که خود متاثر از بناهای ساسانی بود.

شهر بغداد

کاخ تیسفون، بغداد

قصر خلیفه بر اساس قسمتهای اصلی تشکیل دهنده آن به نام **گنبد سبز** و **دروازه طلایی** نامیده می شد. دقت و توجهی که در امر ساختن دروازه به کار رفته، با مراسم پذیرایی با شکوهی که عباسیان ترتیب می دادند ارتباط مستقیم داشت. طبق سنت معمول باستانی، خلیفه از پنجره هایی که روبروی در ورودی اصلی قصر باز می شد خود را به اتباعش می نمایاند. این پنجره را **ظهورگاه** می نامیدند.

شهر سامره: شهر سامره که در قسمت بالای شهر بغداد در نزدیکی دجله ایجاد شد و مدت نیم قرن حکومت عباسیان بود یکی از بزرگترین شاهکارهای شهر سازی اسلام در همه ادوار تاریخ بوده است. این شهر با وسعت ۳۳ کیلومتر در کنار رودخانه احداث شد و همه آنچه را به طریقی با دربار خلیفه ارتباط پیدا می کرد در این منطقه جمع کردند.

در زمینه سفالگری، ۱- سامرا شاهد استفاده وسیعی از رنگ تزئینات و معرفی تکنیکهای **نقاشی روی لعاب سفید** بود. ۲- مردم سامره (عباسی) مبتکر **نقاشی روی ظروف** بودند. آنها نه تنها این تکنیک را روی ظروف بلکه در پوشش دیوارها و تزئین کاخها و مساجد نیز بکار می بردند.

مسجد المتوکل: یا مسجد جامع سامرا. این مسجد که در چند صد متری شمال سامرای جدید واقع است توسط متوکل خلیفه عباسی بنا شد و بی شک از نظر عظمت با شکوه ترین مسجد این دوره است. سقف مسطح آن بی آنکه خمیدگی داشته باشد به طور مستقیم بدون واسطه قوسها به وسیله پایه هایی از خشت و پوشیده از گچ نگه داشته شده است. مسجد دارای یک حیاط مرکزی و یک تالار ستوندار در سمت قبله است که محراب در این تالار واقع شده است. تزیینات مسجد، موزاییک بوده است. خارج از دیوار مسجد در ۳۰ متری شمال، مناره و یا برجی حلزونی شکل قرار دارد که بلندی آن حدود ۵۰ متر است. پنج گردش کامل مارپیچی یا حلزونی به قله می رسد. طبقه ششم مناره به صورت اطاقکی با پایه شش ضلعی و مزین به طاقچه ساخته شده است. این مسجد تحت تاثیر زیگوراتهای بین النهرین، برج فیروز آباد ساسانی، برجهای پله پله ای بابل و باغهای چینی دوره تانگ ساخته شده است.

مسجد متوکل

در زمینه نقاشی: مکتب بغداد یا عباسی با تصویر سازی کتب ترجمه شده از پهلوی، یونانی به عربی رایج شد. چهره ها در نگاره های این مکتب به نژاد سامی (عربی) شبیه است. در این آثار، نگاره ها از متن جدا نیستند و بخشی از متن به شمار میروند. نگاره ها در کنار متن هستند.

در دوره عباسی از آجر استفاده می شد و از پوشش گچی برای تزئین. در این تزئینات از طرح برگ مو و خوشه انگور استفاده می شد (از طبیعت الهام گرفته می شد). در مرحله بعد، این طرحهای نباتی تغییر شکل می دهند و از طبیعت دور می شوند و **برش مایل** با **طرح های گویا** جانشین آن می شوند که سبک تزئینی عباسیان را پایه گذاری میکنند. همچنین **تکرار بی پایان یک طرح** بر روی سطوح پدید آمد.